

УДК 315.774

Боротьба смислів і протистояння стратегій: регіонально-цивілізаційний вимір

Володимир Шедяков,

доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук,
головний науковий співробітник

Національного інституту стратегічних досліджень

В статті розглянуті різні погляди на міжрегіональні відносини в контексті боротьби смислів і протистояння стратегій відповідно до геоглобального транзиту. Спеціально розглянуто проблему якості смислотворення. Особливу увагу приділено різниці між напрямками регіональної політики та базовими характеристиками регіонально-цивілізаційного аспекту по відношенню до нової соціальної реальності та її мережевих властивостей.

Ключові слова: *смысл, стратегія, регіонально-цивілізаційний аспект.*

The article examines the attitudes and perceptions of different interregional relations in the context of senses' struggle and strategies resisting in according of the geoglobal transformations. Special focus is put on the problem of senses' creating quality. The article highlights some important differences between regional policy's directions and basic characters of regional- civilized aspect with regard to adaption to the new social reality and its network properties.

Key words: *sense, strategy, regional-civilized aspect.*

В статье рассмотрены различные взгляды на межрегиональные отношения в контексте борьбы смыслов и противостояние стратегий согласно геоглобального транзита. Специально рассмотрена проблема качества смислотворения. Особое внимание уделено разнице между направлениями региональной политики и базовыми характеристиками регионально-цивилизационного аспекта по отношению к новой социальной реальности и ее сетевых свойств.

Ключевые слова: *смысл, стратегия, регионально-цивилизационный аспект.*

*„Смисл не залишає іншого вибору, ніж зробити вибір”
(Ніклас Луман)*

Умови життя і розвитку, стан національної безпеки задаються, насамперед, не потенціалом, а його використанням і визначаються не стільки військово-політичним або економічним протистоянням, скільки умінням відстояти прогресивні форми своїх ціннісних ієрархій і смислових пріоритетів. Ідеологія конкурентного виграшу базується на здатності нав'язати власні координати прогресу на рівні ойкумени, відтак на сьогодні – у глобальному масштабі. Врешті-решт, як відомо, „немає історичного призначення – немає народу (так само як і немає нації, якщо немає проекту Модерн” [1, с. 6; 2–3]. Отже, вміння ефективно захистити власні цивілізаційно-культурні ієрархії смислів в процесі трансформації суспільства об'єктивно є одним з пріоритетів розвитку [4–7]. Постановка цього завдання в гіперконкурентному світі стає такою жорсткою, що автори роблять висновок про необхідність „гуманітарного” або „креативного” „спецназу” (риси: швидке реагування, жорсткість відповіді, гуманітарна сфера дії) [8]. Водночас, як відомо, смислові підходи політичного проектування формуються та працюють на рівні не стільки свідомого, скільки безсвідомого; „ціннісні орієнтації існують, якщо навіть вони не усвідомлюються як такі, а якщо й усвідомлюються, то не завжди оформляються в буденній свідомості адекватно й у відповідних категоріях. Осмислення природи ціннісного відношення до світу в теорії – продукт досить пізнього історичного розвитку духовної культури, філософії та етики” [9, с. 88]. Водночас здійснюється певна реструктуризація інформації на основі руху до безтекстових форм подання смислу (але культура коміксів сьогодні передбачає не малюнки на стінах печер або картинну живопис, а використання відеоряду).

Факти соціального життя отримують символічне значення, що підкреслює серйозність рішень, це схоже з оголошенням якоїсь таємниці, її публічним схваленням, після чого важко буде змінити вирішене. Легітимізація намірів в діях – символ здійснення намірів по відношенню до подій, а також спосіб публічно довести істинність своїх мотивів. Також частим варіантом є бажання дотримуватися традиції суспільства та групи, закріпленої в інституціях суспільства. Відтак поняття інституціоналізація стало центральним в концептуальній моделі, розробленої Т. Парсонсом. Категорія „соціальна інституція” у Т. Парсонса виражає суть впорядкованого соціального життя. У його теорії соціальні інститути виступають і як особливі ціннісно-нормативні комплекси, регулюючі поведінку індивіди, і як стійкі конфігурації, задаючі статусно-ролеву структуру суспільства. Основна мета інституцій полягає в регуляції діяльності окремого індивіда. Власне інституції є комплексами інституціоналізованих ролей, інтеграція яких є завданням стратегічної важливості, водночас у світі сьогодення їх місце відтеснюється різноманітними соціальними мережами. Структуротворними

елементами інституту та мережевого середовища виступають правила, норми і зразки поведінки, котрі визначають дії людини, групи та суспільства. Водночас, збереження смислів цивілізації в глобалізованому світі можливо не при спробах автаркії та консервації, а виключно через розвиток: велосипед, або рухається, або падає. Отже проблема не стільки в усвідомленні своєї цивілізаційної особисті, скільки в її використанні для розвитку, в забезпеченні особисті моделі розвитку [1, с. 10].

Водночас, характер подібної конкуренції сенсів часто (особливо – в мережевому суспільстві) визначається не стільки жорсткими державними кордонами, скільки регіонами. Причому мікро-, мезо- та макроекономіка, зрозуміло, не є жорстко відокремленими одна від одної. Вони переплітаються і взаєморезонують, особливо – на межах відносин між громадами окремих регіонів, які утворюють структуровану мережу. Відтак глобалізація неминуче породжує та підсилює регіоналізацію, яка закріплює специфічну систему соціальних символів і міфів, певних „культурних координат” кожної людини як людини соціальної. Відповідно нові контури міжнародних відносин пов’язані, в першу чергу з тим, що світ вже буде неможливий чітко розділити на загальнонаціональні демократії і автократії. Історично обумовлені моделі їх синтезу „знімають”, включаючи тезу і антитезу, створюючи не тільки самостійну стадію розгортання явища, але і основу для зміни рівня віддзеркалення дійсності. В той же час, розвиток країн і підйом їх економік, як правило, здійснюється з опорою на визначені „точки розвитку”: кластери, опорні регіони, провідні концерни, промислові групи тощо. Вони створюють „ланцюгову реакцію” та „витагають” інших. Так в суспільстві формується комплексна стимуляційна ситуація розвитку (згорнута схема відтворення стимулів поведінки і діяльності стимулювання). За М. Портером, кластер і є групою взаємозв’язаних компаній, що географічно є сусідами, та пов’язаних з ними організацій, які діють в певній сфері, характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють один одного. Розробляючи ідею Ж. Дерріди про те, що потрібні соціально-інформаційні щеплення, які при точному здійсненні, приводять до мутацій соціальних систем, сучасні автори уточнюють: мова може йти не тільки про негативні, але і про позитивні мутації [10, с. 102-113]. І питання не в тому, як „ліквідувати відставання” у чомусь, а в тому, як „зберегти та зростити існуючі переваги”, сконцентрувати ресурси та здійснити маневр ними. Отже саме сьогодні формується практична і теоретична відповідь на історичні виклики, визначається, чи використовуватимуться потенційні „точки розвитку” (НДДКР-комплекси, галузі НТП, технопарки, багато з підприємств ВПК, освітньо-дослідно-промислові цикли) [11–12] для конденсації позитивних процесів відповідно національним інтересам або будуть принесені у жертву політичним планам інтеграції до інших інфраструктур.

Отже мета статті – вивчити постсучасної контекст боротьби сенсів і протистояння стратегій та узагальнити представлення щодо ролі в цьому процесі регіонально-цивілізаційного аспекту.

У вітчизняної наукової номенклатурно-термінологічної традиції багаторічний досвід продуктивного дослідження регіональної проблематики пов'язаний, насамперед, з прізвищами В. Симоненка, В. Дергачова, С. Брюшкової, М. Багрова, В. Бокова, О. Ковальова, А. Трофімова, В. Фінагіна, В. Чужикова, також В. Шилова, О. Пчелінцева, В. Ігнатова, В. Бугаєва, В. Бутова, Р. Гаджієва, В. Захарова та Т. Калашнікової.

Для аналізу міжсміслових комунікацій використовувалися методика В.Торохтія „Емоційна задоволеність”; тест Т. Лірі „Вівчення міжособових відносин” і тест М. Рокіча „Ціннісні орієнтації”. Техніки маніпуляції розглядаються в контексті теорій П. Лазарсфельда і Р. Мертона, їх особливості під час посттоталітарних трансформацій досліджуються на базі підходів Х. Аренда та К. Фрідріха, солідаристських концепцій влади Е. Дюркгейма, Л. Дюгі, позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера, конфліктної моделі Р. Дарендорфа та загальної теорії конфлікту К. Боулдінга. Дослідження спиралося також на теоретичні конструкції системного підходу та синергетики (Ю. Алешина, Л. Гозман, С. Мінухін), що дають підстави для того, щоб розглядати регіон як відкриту культурологічну систему з суттєвим регіонально-цивілізаційним аспектом, котра створює в результаті взаємодії населення сумісний шар буття. Підсумовуючи матеріали огляду наявних в літературі даних і матеріали власних емпіричних досліджень, слід визнати, що дослідження смислових особливостей населення регіонів є перспективними з точки зору не тільки фундаментальної науки, але і практики, з метою як аналізу, так і прогнозування подій. Закономірно, таким чином, що останніми роками різко зріс інтерес до ролі в освоєнні світового простору таких територіальних утворень, як регіони [13-15]. Слід зазначити, що вже з 1960-70-х років ХХ ст. почав активно формуватися соціально-економічний підхід до регіону, в основі якого лежить загальнометодологічний системний підхід. В рамках даного підходу регіон - це соціально-економічний комплекс (система), основні ланки якого (матеріальне виробництво, соціальна сфера) збалансовані і забезпечують стійкість розвитку регіону [16, с. 28]. При такому підході під регіоном розуміється складна система, для якої характерна взаємодія виробничою, соціальною, екологічною і інших підсистем. В. Більчак і В. Захаров дають таке визначення регіону: „...регіон – це соціально-економічна просторова цілісність, що характеризується структурою виробництва всіх форм власності, концентрацією населення, робочих місць, духовному життю населення з розрахунку на одиницю простору та часу, що має місцеві органи управління територією (область, край, республіка)” [17, с. 16]. В. Ігнатов і В. Бутов формулюють визначення поняття „регіон” також з урахуванням основних його системних властивостей: „Регіон – територія в адміністративних межах..., що характеризується

наступними наріжними рисами: комплексністю, цілісністю, спеціалізацією та керованістю, тобто наявністю політико-адміністративних органів управління” [18, с. 18]. У більш розгорненому трактуванні поняття „регіон” виглядає таким чином: „Регіон – це територіальне утворення на єдиному економічному полі, що ... виконує посередницьку роль між макро- та мікроекономікою, забезпечуючи оптимальне функціонування всіх систем: економічних, соціальних, політичних, національних, в будь-якій частині простору” [19]. О. Новосьолов визначає регіон як „підсистему соціально-економічного комплексу країни, відносно самостійну його частину із закінченим циклом відтворення і специфічними особливостями соціально-економічних процесів” [20, с. 19]. Причому, важливим аспектом функціонування соціально-економічної системи „регіон” є існування в рамках регіону економічно-культурних комплексів, а також окремих видів і підвидів людської діяльності, динаміка розвитку яких не повинна порушувати стану стійкості та бути дестабілізатором для цілісної системи [21-26]. М. Ратнер розглядала регіон як „відокремлену територіальну соціально-економічну систему відтворення в ранзі суб’єкта” [27, с. 16]. Часто під регіоном розуміють „територіально спеціалізовану частину народного господарства країни, що характеризується єдністю і цілісністю відтворювального процесу” [28, с. 34]. За думкою І. Сігова, „як господарська система регіоном є нерозривна єдність економічного і адміністративно-територіального ділення країни, що відображає єдність економіки та органів керування нею” [29, с. 13]. В. Долятовський вважає, що регіон в сучасному економічному розумінні – це складний територіально-економічний комплекс, що має обмежені внутрішні ресурси, свою структуру промисловості, певні потреби у зв’язку із зовнішнім середовищем [30, с. 2-3]. У просторі регіону відбуваються специфічні економічні дії і взаємодії, зв’язані з використанням обмежених ресурсів регіону, з раціональним використанням регіональної власності. В регіоні права власності деталізуються, диференціюються та перетворюються на об’єкти матеріального та духовного обігу. На думку О. Пчелінцева, при дослідженні регіонів слід пріоритетно враховувати таку концептуальну установку: „З одного боку, це багатомірні, еколого-соціально-економічні структури, що ... допускають і піддаються тільки міждисциплінарному дослідженню. З іншого боку, регіони – це ланки просторової структури економіки, тобто особливий тип економічних систем, що виникає на основі взаємозв’язаного розвитку виробництва, населення і ресурсної сфери” [31, с. 24]. На основі системного підходу сформульовано визначення регіону В. Орешиним і Л. Потаповим, які визначають регіональний простір як „відносно замкнуту територіальну систему, що має однорідну сукупність економічних відносин, складається на основі єдиних правил їх регулювання ..., не має внутрішніх економічних меж для переміщення робочої сили, капіталу, товарів і послуг” [32, с. 118].

Відповідно, сьогодні питання про визначну роль та віднесення регіонів до класу складних соціально-економічних та ціннісно-культурних систем не викликає сумнівів, але питання про обов'язкові елементи його внутрішньої структуризації є достатньо дискусійним, а багато науковців виокремлюють лише очевидні, економіко-соціальні складові. Між тим в постсучасному світі в процесах конкуренції регіонів посилюється само регіонально-цивілізаційний аспект розвитку. Отже, необхідним є доповнення існуючого структурування з позицій боротьби смислів і протистояння стратегій. Зокрема, з позиції системного підходу дослідження регіону як складного об'єкту сьогодні передбачає:

- позиціонування об'єкту дослідження в контексті цілісної стійкої системи в конкретно-історичному відрізку часу і можливість її вивчення в генетичному і функціональному аспектах;
- виявлення внутрішньої структури системи, її елементів (частин, компонентів) і їх взаємозалежностей;
- виділення та поглиблене вивчення елементів досліджуваного об'єкту, визначення ролі кожного з них в загальному процесі функціонування системи;
- дослідження взаємозв'язку системи з навколишнім середовищем;
- підвищення ефективності діяльності системи в порівнянні з результативністю функціонування розрізнених, неорганізованих елементів;
- визначення шляхів та моделей оптимізації регулювання розвитку конкретного регіону;
- прогнозування майбутнього стану регіональної системи суспільного розвитку з урахуванням імовірнісних змін середовища, зовнішніх і внутрішніх чинників.

Системні властивості регіону як об'єкту управління досить повно охарактеризовані В. Бугаєвим. Він характеризує регіон як багатокомпонентну і поліструктурну систему з різноманітністю елементів та функцій [33], для якої характерна наявність наступних властивостей, що визначають багатоцільовий характер розвитку регіону як системи відкритої, з певною замкнутістю регіональних зв'язків і відносин; системи інерційної з взаємодоповнюючими властивостями динамічності та статичності, де поєднання горизонталі та вертикалі влади доповнюється взаєморезонуванням функцій поточного (оперативного) та перспективного (довгострокового) управління регіональним розвитком; системи багаторівневої з територіально-дискретними властивостями та наявністю типологічних та індивідуальних властивостей (характеристик). Очевидно, збереження цих рис можливо лише при активному враховуванні регіонально-цивілізаційного аспекту: регіон є складною системою, що має розглядатися не просто як система елементів, а як системне утворення, в якому виділяються декілька об'єктивно існуючих певних типів взаємозв'язків, що характеризуються наявністю окремих підсистем. Кожна

з них займає певне положення в структурі регіону як цілісного системного об'єкту структури суспільної безпеки, детермінована властивими нею властивостями, якостями, набором елементів і т. п., має свої входи і виходи, через які здійснюються зовнішні зв'язки з іншими. Крім того, існують достатньо міцні внутрішні взаємодії елементів в підсистемах.

Серед концептуальних моментів аналізу регіонів вкрай велика роль наступних [34-35]. Адміністративно(політико)-територіальна структура регіону – це склад регіону, його територіальна організація, що передбачає виділення у межах регіону політико-адміністративних (національно-територіальних) і адміністративно-територіальних одиниць: республік, країв, областей, округів, а також муніципальних утворень. Характер і особливості складу адміністративно-територіальних одиниць, що формують регіон, визначаються історичними, соціально-економічними, етнодемографічними, геополітичними, природно-географічними умовами, а також політикою держави. Територіально-виробнича структура характеризує наявність і функціонування територіально-виробничого комплексу регіону. Даний термін має велику кількість синонімів: районний господарський комплекс, виробничо-територіальний комплекс, господарсько-територіальний комплекс [36, с. 43-44], що розрізняються незначними нюансами. Функціонально-компонентна структура є, насамперед, власне економічною складовою регіону. Під функціонально-компонентною структурою розуміється сукупність галузей, видів діяльності, представлених на території регіону. Співвідношення і пропорції між видами діяльності, галузями, групами підприємств за величиною, формам власності, ефективності функціонування визначаються специфікою регіону. Природно-ресурсна структура орієнтує на розгляд взаємодії природи і суспільства в процесі господарської діяльності, припускає оцінку природно-ресурсного потенціалу та виділення природних ресурсів залежно від їх економічної класифікації. Соціо-демографічна структура передбачає характеристику за статтю, віком, сімейним станом, національністю, освітнім рівнем, професійно-кваліфікаційним складом, належністю до різного роду політичних і суспільних організацій, за віросповіданням і т. п., а також у відношенні до процесів, закономірностей, тенденцій, що відбуваються в суспільстві. Інфраструктурна підсистема регіону представлена сукупністю матеріальних і організаційно-правових умов, що забезпечують необхідні передумови для стійкого економічного розвитку (виробництва, зберігання, доставки, споживання сировини та готової продукції), для здійснення процесів природокористування, для вдосконалення розселення та життєдіяльності населення. Інфраструктура не тільки виконує обслуговуючі функції, але і грає важливу самостійну роль, будучи ресурсом розвитку господарства і чинником формування територіальної структури суспільного виробництва. Залежно від рівня розвитку інфраструктури і її окремих елементів може прискорюватися або сповільнюватися розвиток господарства. Від рівня розвитку інфраструктури залежить

також ефективність капіталовкладень в нове промислове і господарське будівництво. Ціннісно-культурна підсистема регіону представлена сукупністю цінностей, котрі розділяє більшість населення регіону та що відокремлюють його від інших. Саме регіони часто формують каркас світосприйняття символів, створюють його внутрішню структуру. Тому, наприклад, боротьба за начебто міфологеми та традиції минулого обертається зовсім прагматичним вибором майбутнього. Відтак, механізми та соціальні технології „м'якої” влади та гнучкого управління часто базуються на фундаментальних рівнях людської особистості, що відкриває додаткові можливості та ліквідує певні обмеження в продуктивній роботі з реальністю при організації міжсистемних інформаційних потоків. Тут має місце своєрідне „обертання основи”: якщо інструментальні цінності формуються інтересами й потребами людини, то фундаментальні – самі їх формують. Інакше кажучи, і на досить динамічному актуальному „побутовому” рівні світосприйняття відкриваються додаткові ніші впливу. Це поширює можливості боротьби не стільки силової, фізичної, скільки за свідомість та підсвідомість людини, дає змогу не перемагати шляхом ліквідації людини, а робити привабливою бажану поведінку. Дослідження з психозондування додатково демонструють: людина не просто використає, „оперує” міфічними враженнями, вона „живе” серед них та ними. Спільність держави, політичної нації, організації забезпечується загальними цінностями, смислами та міфами [8]. Отже, наприклад, міфотворення – характеристика важливого соціального процесу смислотворення, який відбувається навколо міфотворчості як явища. Втім на поверхні соціального життя дія закону обертання основи приводить до того, що вже міфотворчість виглядає змістом процесу міфотворення. Водночас різниця понять міфотворення та міфотворчості фіксує наголос на об'єктивній або суб'єктивній складовій психодинаміки. Причому якщо європейський процес міфотворення був практично завершений в ХІХ ст., то в Україні процес активного міфотворення ще триває. Відтак, зростають можливості стратегічного керування подіями людини, соціальними відносинами та процесами за допомогою інформаційних впливів через формування і конкуренцію смислів, прийоми гнучкого управління, механізми міфотворення. Наприклад, формування архетипу героя – необхідність розвитку повноякісної соціальної міфології, умова існування нації. При цьому ґрунтуючись на стереотипах свідомості, простіше здійснювати трансформацію сприйняття і поведінки для складання політичної ідентичності: якщо люди бажають вірити в щось, вони повірять. Тому трактування історії – неминучий елемент стратегії боротьби за майбутнє. Це особливо важливо для гібридної зони як території активної культурно-цивілізаційної дифузії. Втім і розвиток навиків управління чужою поведінкою доповнюється обкаткою технологій масової дії за допомогою культурних шаблонів, що мають значну регіональну диференціацію. Відповідно, Узагальнюючи представлені вище погляди

учених на регіон і його системну характеристику, можна зробити вивід про те, що ключовими для конкурентоспроможності рівнями регіону в глобалізованому світі є позиціонування регіону як: складної соціально-економічної системи; складної цінносно-культурної системи., в межах якої здійснюється відтворювальний процес, відбувається комплексний кругообіг матеріальних благ та духовних цінностей [37].

Отже, з позицій нашого дослідження доцільним для подальшого вдосконалення регіональної політики є синтез системного і відтворювального підходів. Уявлення щодо регіону як складної соціально-економічної та ціннісно-культурної системи з ідентифікацією відтворювальних характеристик дозволяє більш глибоко проникнути в суть процесів, що відбуваються на території, та виокреслити процеси керовані, самокеровані та некеровані. У регіональному відтворювальному процесі беруть участь елементи природно-ресурсної, економічної, соціально-демографічної, ціннісно-культурної та організаційно-управлінської підсистем, наприклад, матеріальні ресурси, людські ресурси, інформаційні ресурси, грошово-кредитні ресурси і так далі. Регіональним відтворювальним процесом є результат поєднання галузевого (по видах економічної діяльності) і територіального розподілу. Поєднання території в єдиний регіон забезпечується, насамперед, не економікою, а ціннісними ієрархіями. Причому глобалізація неминуче породжує і підсилює регіоналізацію, яка закріплює специфічну систему соціальних символів і міфів, певних „культурних координат” кожної людини як людини соціальної. Сьогодні світова глобальна криза додатково актуалізувала тему модернізації, що жорстко пов'язана з інноваціями і високими технологіями. Альтернативою прискореному інноваційному розвитку країни може бути тільки її розпад. Якщо ми не переламаємо тенденції інертного і екстенсивного розвитку, то залишиться тільки перспектива бути сировинним придатком розвинуеного світу.

Відтак очевидна необхідність подальшої активізації чинника регіональної політики при формуванні „модернізаційних альянсів” для модернізації країни та її економіки, формування прогресивних соціальних інновацій. На регіонально-цивілізаційному рівні необхідні кластери (об'єктивні і суб'єктивні) концентрації соціальних настроїв: як позитивних, так і негативних, що базуються на поширених цінностях і тому широко розділяються населенням. Міжрегіональні інформаційні впливи в боротьбі смислів і протистоянні стратегій можуть ефективно організовуватися за допомогою механізмів м'якої влади. Це дозволяє опанувати та використати постсучасні тенденції, обійти певні нормативно-правові перепони, подолати ресурсні обмеження формування „вікон уразливості”. Механізми „м'якої влади” базуються і на звичних символах й традиціях, віруваннях й міфах, зокрема – регіональних. Це необхідно враховувати – інакше посилюється загроза того, що процес руху від абстрактного к конкретному в розгляді регіональних можливостей в конкуренції смислів

та ієрархій цінностей не буде повним, відповідно, з поля зору та розгляду може зникнути рівні різних за характером етапів соціального управління та інформаційного впливу засобів. Відтак і розвиток навиків управління поведінкою може ефективно доповнюватися використанням технологій масової дії за допомогою регіональної диференціації культурних підходів.

Література:

1. **Кургинян С. Е.** На перепутье. Возможно ли в России развитие? / С. Е. Кургинян // Россия XXI. – 2008. – № 3. – С. 4–41.
2. **Кургинян С. Е.** Все определит сфера смыслов. Какие стратегические задачи должна решить Россия в ближайшие 25 лет / С. Е. Кургинян [Электронный ресурс]. – www.kurginyan.ru/publ.shtml?cmd=art&auth=10&theme=&id=194.
3. **Пелагеша Н.** Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.
4. **Почепцов Г. Г.** Стратегічні війни: як „гонка смислу” перемагає „гонку озброєння” / Г. Г. Почепцов. – К. : Альтерпрес, 2010. – 294 с.
5. **Почепцов Г. Г.** Стратегия. Инструментарий по управлению будущим / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, Ваклер, 2005. – 198 с.
6. **Донченко О.** Архетипи соціального життя і політика: глибинні регулятиви психополітичного повсякдення / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
7. **Шарп Дж.** Бархатные революции „от диктатуры до демократии” / Дж. Шарп. – М. : Ультра. Культура, 2005. – 224 с.
8. **Скуба В.** Потрібен „гуманітарний спецназ” / В. Скуба // День. – 18.05.2011
9. **Архангельский Л. М.** Моральные ценности и современность / Л. М. Архангельский // Вопросы философии. – 1983. – № 11. – С. 88–93.
10. **Бузгалин А. В.** Мутантний капіталізм як продукт полураспада мутантного соціалізму / А. В. Бузгалин, А. И. Колганов // Вопросы экономики. – 2000. – № 6. – С. 102–113.
11. **Porter M.** The Adam Smith Address: Location, Clusters and the „New” Microeconomics of Competition / M. Porter // Business Economics. – 1998. – № 33(1). – P. 7–13.
12. **Klink A.** Cycles in industrial clusters: The case of the Shipbuilding industry in the Northern Netherlands / A. Klink, P. Langen // Tijdschrift voor Econo-mische en Sociale Geografie. – 2001. – № 4 (92). – P. 449–463.
13. **Чужиков В. І.** Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія / В. І. Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.
14. **Гладкий Ю.** Регионоведение / Ю. Гладкий, А. Чистобаев. – М. : Гардарика, 2000. – 384 с.

15. **Шилов В. В.** Три подхода к понятию „регион” / В. В. Шилов // Регион: проблемы и перспективы. – 1997. – № 4. – С. 50–51.
16. **Лексин В. Н.** Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В. Н. Лексин, А. Н. Швецов. – М., 1997. – С. 28.
17. **Бильчак В. С.** Региональная экономика / В. С. Бильчак, В. Ф. Захаров. – Калининград, 1998. – С. 16.
18. **Игнатов В. Г.** Регионоведение: методология, политика, экономика, право / В. Г. Игнатов, В. И. Бутов. – Ростов-на-Дону, 1998. – С. 18.
19. Экономическая теория / [Под ред. А. И. Добрынина, Л. С. Тарасевича]. 3-е изд. – СПб. : Изд-во СПбГУ ЭФ, „Питер”, 2000. – С. 244.
20. **Новоселов А. С.** Теория региональных рынков / А. С. Новоселов. – Новосибирск; Ростов-на-Дону, 2002. – С. 19.
21. **Брошкова С. Л.** Формирование и развитие понятийно-терминологической системы „регион” в контексте экономико-экологически устойчивого развития / С. Л. Брошкова: [Электронный ресурс]. – <http://www.ecologylife.ru/odesski-region>
22. **Алисов А. Н.** Управление экономикой региона / А. Н. Алисов, В. К. Воронцов. – Казань: Татарское кн. изд-во, 1986. – 280 с.
23. **Шедяков В. Е.** Региональная хозяйственная политика: возможности и перспективы / В. Е. Шедяков // Регион: проблемы и перспективы. – 1997. – № 3. – С. 24–32.
24. **Шедяков В. Е.** Экономическая власть и территориальное управление: по ступеням эпох культуры и цивилизаций / В. Е. Шедяков // Культурная эпоха как предмет культурологического анализа: Тез. докл. Всерос. науч. конф. – Пермь, 1994. – С. 42–44.
25. **Шедяков В. Е.** Городской постмодернизм: новые стратегии управления хозяйственным развитием / В. Е. Шедяков // Медианолис. – 1996. – № 1-2. – С. 118–121.
26. **Шедяков В. Е.** Многоуровневое иерархическое управление хозяйственной системой региона: регуляторы и авторегуляторы развития / В. Е. Шедяков // Проблемные вопросы истории, культуры, образования, экономики Северного Прикамья / Редкол. : Л. В. Баньковский, В. Е. Шедяков, В. В. Шилов и др. : Материалы Всерос. научно-практ. конф. – Березники, 1994. – С. 173–174.
27. **Ратнер Н. М.** Основы региональной экономики / Н. М. Ратнер. – Екатеринбург, 1998. – С. 16.
28. **Добрынин А. И.** Региональные пропорции воспроизводства / А. И. Добрынин. – Л., 1997. – С. 34.
29. **Сигов И. И.** Обобществление производства и развитие системы управления экономикой / И. И. Сигов. – М., 1977. – С. 13.
30. **Долятовский В. А.** Зарубежный опыт комплексного развития региона / В. А. Долятовский // Регионология. 1994. – С. 2–3.

Олексій Картунов

31. **Пчелинцев О. С.** Региональная экономика в системе устойчивого развития / О. С. Пчелинцев. – М., 2004. – С. 24.
32. **Орешин В.П.** Управление региональной экономикой / В. П. Орешин, Л. В. Потапов. – М., 2003. – С. 118.
33. **Бугаев В. К.** Системные свойства региона как объекта управления / В. К. Бугаев // Регионология. – 2008. – № 2. [Электронный ресурс]. – <http://regionsar.ru>
34. **Анимица Е.Г.** Срединный регион: теория, методология, анализ / Е. Г. Анимица, А. А. Глузов. – Екатеринбург, 2007. – С. 47–53.
35. **Беликова О.А.** Региональная социально-экономическая система: теоретический подход к исследованию / О. А. Беликова, Е. Б. Дворядкина, И. В. Арагилян // Экономико-правовые, социально-политические и культурно-исторические аспекты развития регионов: Матер. Междунар. науч.-практ. конф. [Ред. коллегия: Алферова Т. В., Дворядкина Е. Б., Шедяков В. Е., Шилов В. В. и др.]. – Березники, 2011. – С. 12–17.
36. **Калашникова Т. М.** Экономическое районирование / Т. М. Калашникова. – М., 1982. – С. 43–44.
37. **Калюжнова Н. Я.** Конкурентоспособность регионов в условиях глобализации / Н. Я. Калюжнова. – М. : ТЕИС, 2004. – 526 с.